

УДК 821.161.3-312.1

Катэгорыя адзіноты: псіхалагічны, філасофскі, літаратурны аспекты

А.У. АНДРЭВА

У артыкуле разглядаецца феномен адзіноты і яе мадыфікацыі ў рэчышчы сусветнай філасофіі і псіхалогіі з праекцыяй на сучасную беларускую прозу. Праводзіцца аналіз такіх праяў дадзенай з’явы, як кароткачасовая ізаляцыя індывіда, пачуццё уласнай унікальнасці, немагчымасць паразумнення паміж прадстаўнікамі соцыуму, пачуццё віны і экзістанцыйны страх, а таксама адлюстраванне мадыфікацый пачуцця адзіноты ў творах сучаснай беларускай прозы.

Ключавыя словы: катэгорыя адзіноты, стан, адчуванне, экзістэнцыялізм, катэгорыя віны, катэгорыя страху.

The object of this work is the phenomenon of solitude in the modern Belarusian prose which is analyzed through the methods of the world philosophy and psychology. Such a number of its display variety as a deliberate person's isolation for a short period, a feeling that a person is unique among the other representatives of the society, the failure to understand one another, the estrangement, the existential fear and the feeling of guilty are analyzed.

Keywords: category of solitude, state, feeling, existentialism, category of guilty, category of fear.

Існуе безліч фармуліровак, азначэнняў і разуменняў феномена адзіноты. З’яўленне яе звязана з завяршэннем працэсу раз’яднання чалавека з прыродай і пачаткам фарміравання яго як стварэння, адрознага і асобнага ад акаляючага свету і іншых індывідаў.

Першыя спробы асэнсавання феномена адзіноты былі зроблены яшчэ ў антычныя часы, але найбольш грунтоўны разгляд ён атрымаў у пачатку ХХ ст. у працах экзістэнцыялістаў. У сваіх даследаваннях філосафы абапіраліся на ўяўленне аб смяротнасці чалавека і асэнсаванне ім непазбежнасці канца, таму што менавіта ў памежнай сітуацыі перад пагрозай небыцця асоба можа спасцігнуць экзістэнцыю. Расійскі даследчык гісторыі філасофіі А. Зарубін адзначае, што “экзістэнцыя канчатковая, таму што яна сама ёсць часовасць, кропкай адліку якой з’яўляецца смерць” [1], таму “чалавек не павінен ухіляцца ад асэнсавання сваёй смяротнасці, канчатковасці, насупраць, трэба высока шанаваць усё тое, што нагадвае яму аб мітусні свецкай” [1].

М. Хайдэгер лічыць, што кароткатэрміновасць, часовасць надае сэнс чалавечаму існаванню. Таму філосаф імкнуўся раскрыць залежнасць паміж быццём, часам і чалавекам. Праз сцвярджанне адзінства часу і быцця М. Хайдэгер даказаў, што толькі чалавек асэнсоўвае канечнасць свайго існавання, таму толькі яму вядома часовасць, што выступае як само быццё.

У кнізе “Філасофія экзістэнцыялізму” О.Ф. Бальноў выказвае падобную думку: адзінота чалавека базіруецца на страху смерці. І толькі ва ўмовах памежнай сітуацыі асоба можа спасцігнуць экзістэнцыю, здабыць сябе і гэтым самым адрачыцца ад самоты, уласцівай кожнаму. Таксама філосаф даводзіць думку аб тым, што з канца ХVIII ст. чалавек пачаў губляць духоўную апору, працэс чаго выклікаў адчуванне ілюзорнасці ўсіх жыццёвых сэнсаў, якія б маглі дапамагчы знайсці пэўныя вітальныя арыентыры і сфарміраваць мэты. Па словах аўтара, “свет з раней не вядомай пагрозай выступіў у дачыненні да чалавека як чужы (unheimlich) і небяспечны. Чалавек усвядоміў сябе ў нейкай безнадзейнай згубленасці, паўсюль асуджаны на разбурэнне, якое пранікае ў яго” [2, с. 138]. У выніку гэтага асоба адчула не глыбіні свету, а бяздоннасць сваёй душы, што выклікала пачуццё не толькі страху, але і адчаю, нуды, агіды. О. Бальноў адзначае, спасылаючыся на С. К’еркегора, што філасофію экзістэнцыялізму цікавіць не пасіўнае адступленне чалавека перад падобнымі праявамі, а спробы асобы знайсці ўнутры сябе тое ядро, тую глыбінную апору, якая і ёсць экзістэнцыя.

У працах Ж.-П. Сартра паняцце свабоды атаясамліваецца з паняццем адрознасці і індывідуальнасці і з’яўляецца ключавым паняццем. Зыходзячы з канцэпцыі гэтага філосафа,

можна адзначыць, што чалавечая рэальнасць мае тры формы праявы: “быццё-ў-сабе”, “быццё-для-сябе”, “быццё-для-іншага”, якія магчыма раз’яднаць толькі ў абстракцыі. Філосаф сцвярджае, што чалавек адрозны ад усіх стварэнняў прыроды дзякуючы сваёй здольнасці абіраць самога сябе, быць самім сабой і несці адказнасць за зроблены выбар. Выбар асобы ў тэорыі Ж.-П. Сартра не суадносіцца ні з якімі сацыяльнымі нормамі і пастановамі, аднак, абіраючы сябе, чалавек абірае і ўсё грамадства цалкам, бо сваім учынкам ён, па словах самога філосафа, “штурхае на той або іншы шлях жыцця не толькі сябе самога, але і ўсё чалавецтва” [3]. Таксама аўтар адзначае, што асоба жыве ў свеце, дзе больш не існуе рэлігійнай веры, таму яна вымушана жыць без вышэйшага сэнсу і міласці.

Э. Фром першапачатковай асновай адзіноты бачыць аддзяленне чалавека ад прыроды, калі ён асэнсаваў сябе ў якасці істоты, адрознай ад акаляючага свету і ад іншых людзей. Менавіта ў гэты час пачаўся працэс адасаблення індывіда ад першапачатковых сувязей, што абазначаецца псіхолагамі як “індывідуалізацыя”. Такім чынам усе людзі, надзеленыя розумам, самасвядомасцю, становяцца ахвярамі сітуацыі экзістэнцыяльнай дыхатаміі. Яе сутнасцю з’яўляецца, па-першае, агульначалавечае жаданне развівацца, быць асобным і адрозным, а гэта значыць, самотным, бо “ён [чалавек. – А.А.] адзінокі ў той меры, у якой ён унікальная істота, не тоесная нікому і якая асэнсоўвае сябе асобнай. Ён адзінокі, калі яму неабходна штосьці ацаніць або прыняць якое-небудзь рашэнне самастойна, сілай свайго розуму” [4, с. 48]. Па-другое, гэта прага далучыцца да акаляючага свету, цалкам зліцца з ім, каб перамагчы пачуццё адзіноты і неспакою. Чым больш чалавек развіваецца, тым больш моцна і востра ён адчувае трагічнасць свайго стану: быць часткай прыроды, але не мець магчымасці існаваць у межах яе законаў і механізмаў. Гэта прыводзіць да асэнсавання непазбежнага надыходу смерці. Асоба не можа знайсці які-небудзь выхад з гэтай асуджанасці, нават адмаўляючы факт смерці ў сваіх фантазіях.

Іншай падставай для пачуцця адзіноты з’яўляецца панаванне або недахоп рэлігіі і веры. У тым выпадку, калі чалавек цалкам падпарадкаваны царкоўным дагматам і маралі, ён не ўяўляе сябе асобай, здольнай самастойна адказваць за свой лёс і душу. У сённяшнім грамадстве назіраецца недахоп, а часам і поўная адсутнасць веры. Па сваёй прыродзе чалавеку неабходны спадзяванні і ўпэўненасць. Аднак у інтэлектуальнай прасторы сучаснасці вера ў звышнатуральнае, якой з’яўляецца вера ў Бога, разглядаецца як перажытак, бо не адпавядае рацыянальнаму мысленню. Адмаўленне ірацыянальнай веры спарадзіла глыбокі адчай і разгубленасць. Няўпэўненасць, якая авалодала асобнымі прадстаўнікамі чалавецтва, дае магчымасць навязваць ім любую філасофію, што пераўтварае людзей у марыянетак.

Прычынамі вымушанай ізаляцыі індывідаў Э. Фром бачыць таксама ў сацыяльных, эканамічных і палітычных абставінах. Сучаснае грамадства ўплывае на чалавечую асобу адначасова ў двух накірунках: чалавек становіцца ўсё больш і больш самастойным, незалежным, упэўненым у сабе і самакрытычным, аднак у той жа час ён адчувае сабе самотным і знаходзіцца ў поўнай ізаляцыі, што спараджае страх і нястрымнае хваляванне.

Яшчэ адным феноменам сучаснай культуры, што прыводзіць да пачуцця адзіноты, з’яўляецца нуда. Сур’ёзнасць гэтай з’явы не ўсведамляецца большасцю, аднак яна прымушае людзей вынаходзіць усё новыя і новыя сродкі, каб абараніцца ад яе і пазбавіцца пачуцця прыгнечанасці. Такім чынам, усе штучна зробленыя сродкі для пазбаўлення ад самоты не толькі не выконваюць навязанай ім ролі, але і абвастраюць пачуццё адчужанасці і ўласнай непатрэбнасці кожнага члена сацыяму. Адчуванне адасобленасці і патрэба ў ёй не заўсёды ёсць звычайным для чалавека фактам, а можа быць адной з прыкмет неўрозу або псіхічнага захворвання. Таму неабходна размяжоўваць здаровую патрэбу час ад часу пабыць у адзіноце, якая эпизадна ўзнікае ў кожнага чалавека, ад хваравітага жадання адасобіцца.

Па прычыне таго, што згаданы феномен з’яўляецца адным з атрыбутаў чалавечага быцця, зварот сучасных беларускіх празаікаў да гэтай праблемы бачыцца заканамерным і мэтазгодным. Нягледзячы на складанасць адлюстравання псіхалагічных зрухаў унутры асобы, пісьменнікі шматгранна апісалі не толькі выпадкі існавання асобаў, якія глыбока і сур’ёзна перажываюць стан адзіноты, але і выявілі ў сваіх творах прычыны, што выклікаюць дадзе-

ныя перажыванні, і наступствы заглыблення ва ўласны ўнутраны свет людзей, якія пакутуюць ад адзіноты.

Беларускія пісьменнікі ў сваіх творах звяртаюцца да катэгорыі ўнікальнасці і ілюструюць яе праз цэлы шэраг герояў. Гэта вобразы мастакоў (як, напрыклад, у апавесці Ю. Станкевіча “Луп” і апавяданнях зборніка А. Глобуса “Адзінота на стадыёне”), акцёра і музыканта (апавесці “Луп” і “Анёлы на бальшаку” Ю. Станкевіча), а таксама асобаў, якія востра адчуваюць сваю адрознасць ад шараговых прадстаўнікоў грамадства, што, напрыклад, адбываецца з героям твора А. Казлова “Раздарожаны саракоўнік” Антонам Яновічам, які, замкнуўшыся на працэсе ўласнай індывідуалізацыі, ажыццяўляе своеасаблівы бунт супраць устаноў і патрабаванняў, выпрацаваных масавай свядомасцю. Унікальнымі таксама з’яўляюцца асобы, якія здолелі судакрануцца з адчуваннем уласнай адзіноты і спазнаць усе яе грані (трыпціх Б. Пятровіча “Стах”), і людзі, асуджаныя на непаразуменне праз свае незвычайныя імёны (персанажы Эрыка, Арсень, Таната з апавесці “Анёлы на бальшаку”).

Існаванне індывіда як часткі соцыуму немагчымае без штодзённага і бесперапыннага інтэлектуальнага і духоўнага ўзаемадзеяння з іншымі індывідамі. Аднак гэтая асаблівасць чалавечай прыроды вельмі часта пераўтвараецца з пазітыўнай і натуральнай у з’яву, якая выклікае шматлікія праблемы і дэпрывацыі. Да пытання недастатковай або адмоўнай рэалізацыі чалавечай камунікацыі можна аднесці фактар непаразумення, што назіраецца пры абсалютнай або частковай псіхалагічнай несумяшчальнасці асобаў, а таксама пры нежаданні выходзіць за межы ўласных меркаванняў і жаданняў на карысць збліжэння з іншымі людзьмі з мэтай наладзіць адносіны. Прыклады існавання чалавека ва ўмовах непаразумення, што выклікае стан адзіноты, прапанаваны ў такіх творах, як мініяцюра-фрэска Б. Пятровіча “Адзінота”, апавесці “Луп”, “Анёлы на бальшаку” Ю. Станкевіча, Х. Лялько “Лес” і апавяданне “Блізка вясна”. У гэтых творах аўтары прыходзяць да высновы, што непаразуменне з блізкімі людзьмі можа выклікаць да жыцця не толькі сум і пачуццё псеўда-віны (як гэта адбываецца з героямі апавесці “Лес” Х. Лялько), але і адчуванне абсалютнай духоўнай адзіноты і замкнёнасці, што ілюструецца сітуацыяй твора “Блізка вясна”. Ю. Станкевіч жа ў сваю чаргу даводзіць да чытача думку аб тым, што можна дасягнуць унутранай гармоніі пры ўмове адмаўлення ад прывязанасці да асобы, з якой склаліся адносіны непаразумення, і ўбачыць усю шматграннасць свету дзякуючы адчуванню такой гармоніі.

Яшчэ адной праблемай, якая становіцца базісам для стану самоты, з’яўляецца пытанне адчуванасці людзей у грамадстве мяжы тысячагоддзяў. Б. Пятровіч і Ю. Станкевіч даводзіць думку аб тым, што прадстаўнікі сучаснага соцыуму на падсвядомым узроўні будуць эмацыянальную заслонку паміж уласным унутраным светам і мікракосмамі акаляючых людзей. Стварэнне падобных бар’ераў пры зносінах з іншымі асобамі характэрна для ўсіх прадстаўнікоў грамадства, незалежна ад іх самаацэнкі і сацыяльных роляў, якія яны вымушаны выконваць.

Камунікатыўная праблема непаразумення з’яўляецца асновай для стану фізічнай адзіноты, выкліканай расстаннем блізкіх людзей. Героі твораў Х. Лялько і А. Глобуса ў выніку сітуацыі, калі яны не здолелі знайсці агульнай мовы з каханымі імі людзьмі, вырашаюць расстацца, што з’яўляецца прыкметай няздольнасці ўсталяваць натуральны эмацыянальны кантакт з іншымі індывідамі. Пісьменнікі не прапануюць шляхоў выйсця з падобных сітуацый, а толькі дазваляюць сваім персанажам схвацца, сысці ад вырашэння праблем, звязаных з няздольнасцю наладзіць якасную камунікацыю.

У сучаснай беларускай літаратуры намецілася трывалая тэндэнцыя да звароту да рознага кшталту экзістэнцыйных праблем і перажыванняў асобы. У творчасці Ю. Станкевіча, Х. Лялько, А. Казлова стан адзіноты заснаваны на такіх экзістэнцыйных катэгорыях, як усведамленне асобай бязмэтнасці свайго існавання і існавання чалавецтва ўвогуле, на страху смерці і страху перад быццём сіламі. Псіхалагічны свет галоўнага героя рамана Ю. Станкевіча “Любіць ноч – права пацукоў” Данілы Прусака ускладняецца моцным адчуваннем трагічнасці і абсурднасці карціны свету, а таксама пачуццём сваёй безабароннасці і, выкліканымі гэтымі фактарамі, суму і адзіноты. Пісьменнік даказвае на прыкладзе свайго

персанажа, што чалавек здольны спасцігнуць сутнасць свайго існавання, сутыкнуцца са сваім alter ego, а праз гэта дасягнуць стану абсалютнай унутранай раўнавагі і спакою. Героі ж твораў Х. Лялько і А. Казлова аказваюцца ў некаторай ступені пасіўнымі перад быццёвымі абставінамі і не знаходзяць сілы духу і ўпэўненасці, каб адшукаць шляхі пераадолення свайго экзістэнцыйнага страху і адзіноты.

Такім чынам, само паняцце адзіноты ў навуцы яшчэ дакладна не аформлена. У некаторых крыніцах яна тлумачыцца як з'ява, у іншых – як эмацыянальны стан чалавека, характарыстыка, перажыванне, складаная частка экзістэнцыйнага неўрозу. Аднак можна сцвярджаць толькі тое, што адзінота выклікае вострае і трывалае пачуццё, якому ўласціва комплекснасць і якое вызначае пэўны тып і форму самасвядомасці, а таксама з'яўляецца паказчыкам раз'яднання сеткі адносін і камунікацый унутранага свету асобы. У сучаснай беларускай прозе катэгорыя адзіноты прадстаўлена як адзін з дамінуючых і сэнсавызначальных феноменаў чалавечага існавання, які мае складаную комплексную будову і аснову, а таксама вызначаецца неадназначнасцю ўздзеяння на асобу.

Літаратура

1. Зарубин, А. Философия экзистенциализма (проблема времени) / А. Зарубин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.chronos.msu.ru/RREPORTS/zarubin_philos_ezisten.htm. – Дата доступа : 25.03.2012.
2. Больнов, О. Новая открытость. Проблема преодоления экзистенциализма / О. Больнов // Философская мысль. – № 2. – 2001. – С. 137–145.
3. Сартр, Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм / Ж.-П. Сартр [Электронный ресурс]. – 1989. – Режим доступа : <http://www.lib.ru>. – Дата доступа : 25.03.2012.
4. Фромм, Э. Человек для себя / Э. Фромм. – Минск : Коллегиум, 1992. – 253 с.